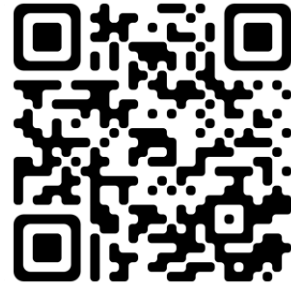

DOI 10.37491/UNZ.96.7
УДК 343.82:341.231

Лариса БРИЧ¹

ПРАВО НА ПОВАГУ ДО ПРИВАТНОГО І СІМЕЙНОГО ЖИТТЯ ДЛЯ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ДОВІЧНОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ У СВІТЛІ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ЩОДО УКРАЇНИ: СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ В УКРАЇНСЬКІЙ НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ²

Гарантоване Конституцією України та ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року право на повагу до приватного і сімейного життя для засуджених до довічного позбавлення волі за можливостями його реалізації та обсягом відрізняється від цього права вільних людей. Але безперечним є те, що засуджені до довічного позбавлення волі не позбавлені цього права в повному обсязі. На цьому у своїй практиці послідовно

¹ докторка юридичних наук, доцентка, професорка кафедри кримінально-правових дисциплін Інституту права, Львівський державний університет внутрішніх справ, larysabrych@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-7079-3726>.

© Брич Л., 2023

² Дослідження підготовлено в межах виконання грантового проекту від Європейського Союзу програми Еразмус+, напряму Жан Моне «Європейські правові цінності: досвід для України у сфері кримінального провадження». Грантова Угода № 101126810 — ELVEUCP, реєстраційна картка проекту (програми) № 5386.

Проте висловлені погляди та думки належать лише автору і не обов'язково відображають погляди Європейського Союзу чи Європейського виконавчого агентства з питань освіти та культури (ЕАСЕА). Ні Європейський Союз, ні Європейське виконавче агентство з питань освіти та культури (ЕАСЕА) не можуть нести за них відповідальність.

наголошує Європейський суд з прав людини (далі у тексті — ЄСПЛ, Суд). Крім того, що приватне і сімейне життя є природною потребою кожної людини, його реалізація, зокрема в такій формі, як збереження і підтримання зв'язків із зовнішнім світом, є способом ресоціалізації осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі. Орієнтиром для розвитку українського законодавства і правозастосовної практики є практика ЄСПЛ. Тому правові позиції ЄСПЛ щодо права на повагу до приватного і сімейного життя для засуджених до довічного позбавлення волі мають бути вивчені та узагальнені. Передумовою подальшого розвитку будь-якого наукового напрямку є осмислення вже зробленого попередніми дослідниками. Здійснене дослідження показало, що в українській науковій літературі висвітлено правові позиції ЄСПЛ щодо таких аспектів права на повагу до приватного і сімейного життя ув'язнених, у широкому розумінні цієї категорії осіб (взятих під варту, засуджених до позбавлення волі на певний строк та засуджених до довічного позбавлення волі): 1) висновок про те, що обмеження права на повагу до приватного і сімейного життя для осіб, позбавлених волі, за умови його законності, не є несумісним із правом Конвенції; 2) умови/критерії законності такого обмеження, здійсненого національними державними органами; 3) систематизовано основні види порушень права на повагу до сімейного життя, зафіксованих у рішеннях ЄСПЛ, щодо засуджених та осіб, взятих під варту; 4) особливий захист листування ув'язненого з його адвокатом; 5) розмежування сфер застосування ст. 8 з іншими статтями Конвенції, перш за все ст. 3; 6) визначено основну тенденцію практики ЄСПЛ «у пенітенціарній сфері та у системі кримінальної юстиції в цілому», яка полягає у постійному підвищенні Судом стандартів прав людини; 7) ігнорування необхідності індивідуального підходу в застосуванні обмежень прав осіб, позбавлених волі. Опрацювання існуючого масиву наукової літератури показує, що наявні дослідження в основному базуються на аналізі практики ЄСПЛ щодо зарубіжних держав і за єдиним винятком не виокремлюють правове становище засуджених до довічного позбавлення волі серед інших позбавлених волі осіб. З моменту виходу у світ вивчених монографій минуло 9–10 років. За цей час ЄСПЛ напрацював значний масив практики щодо України, в якому враховано саме український контекст. Тож аналіз рішень ЄСПЛ саме щодо України має бути в пріоритеті. Крім того, вони мають бути проаналізовані в повному обсязі. Саме такий аналіз дасть можливість у поєднанні з демонстрацією стандартів Конвенції щодо права засуджених до довічного позбавлення волі на повагу до їхнього приватного і сімейного життя показати констатовані ЄСПЛ у його практиці щодо України системні та часткові проблеми в цій сфері.

Ключові слова: практика Європейського суду з прав людини, право на повагу до приватного і сімейного життя, покарання, довічне позбавлення волі, режим відбування покарання.

Постановка проблеми. Передбачене у ст.ст. 30, 31, 32 Конституції України та у ч. 1 ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р (далі у тексті — Конвенція) право на повагу до приватного і сімейного життя поширюється на всіх осіб, які перебувають під юрисдикцією, зокрема, України як члена Ради Європи. Водночас стосовно осіб, до яких державою застосовано позбавлення волі, воно має певні особливості. Як зазначають дослідники, Європейський суд з прав людини (далі у тексті — ЄСПЛ, Суд) у своїй практиці демонструє неоднакові підходи до визначення правомірності обмеження вказаного права щодо засуджених до позбавлення волі порівняно з вільними особами. Теоретики визнають, що ЄСПЛ, «вирішуючи справи щодо обмежень прав осіб, позбавлених волі, не може не брати до уваги специфічне правове положення цих осіб» [1, с. 211]. Аналіз окреслених особливостей буде предметом наступної із цієї серії статті автора.

На виконання рішень ЄСПЛ, які зобов'язують Україну здійснити чітку законодавчу регламентацію «права на надію» для осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, вже внесені зміни до КК України. У перспективі особи, які нині відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі, повернуться у суспільство. Як мінімум, прагматичний інтерес суспільства полягає в тому, щоб вони повернулися, будучи придатними до законотворчої поведінки поза межами установи виконання покарань. Одним зі способів збереження і розвитку навичок життя в суспільстві є підтримання зв'язків із зовнішнім світом — право, що передбачене Європейськими в'язничними правилами.

Сприйняття європейських стандартів поводження з особами, засудженими до довічного позбавлення волі, дуже повільно пробивається до правосвідомості тих, хто зобов'язаний забезпечувати реалізацію прав цими особами, про що свідчать результати наукових досліджень [2, с. 168; 3, с. 52–54]. Просвітницьку роль науковців у царині прав людини, гарантованих Конвенцією, і, зокрема, права на повагу до приватного і сімейного життя засуджених до довічного позбавлення волі, як, зрештою, й інших аспектів у правозахисній сфері, важко переоцінити. Якісні, своєчасні, глибокі і всебічні наукові дослідження здатні підняти на вищий щабель правосвідомість правозастосувачів. Саме від останніх, у першу чергу, залежить реальна можливість засуджених, зокрема до довічного позбавлення волі, реалізувати свої права, які лежать в основі їхньої ресоціалізації.

Передумовою подальших наукових розвідок будь-якої проблематики є аналіз накопиченого наукового матеріалу щодо предмета дослідження. Він не лише є вимогою академічної доброчесності, а й необхідною передумовою адекватності й актуальності такого дослідження.

Тому **метою** цієї статті є узагальнення, систематизація оприлюднених в українській науковій літературі результатів досліджень стандартів Конвенції щодо права на повагу до приватного і сімейного життя для засуджених до довічного позбавлення волі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Європейські стандарти гарантування особам, позбавленим волі, права на повагу до їхнього приватного і сімейного життя, привертали увагу українських науковців протягом останніх, менш ніж п'ятнадцяти років. Мабуть, першою на вітчизняних теренах стала видана у 2011 році праця «Стаття 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: стандарти застосування при здійсненні правосуддя», виконана групою авторів. Вона мала загальний, ознайомчий характер. Як зазначено у вступі до цього видання, воно покликане «дати загальне уявлення про основні теми та питання, що стосуються ст. 8 Європейської конвенції з прав людини та практики застосування її Європейським судом з прав людини», а його метою було надати «базове розуміння, основ» широкого спектра застосування ст. 8 Конвенції [4, с. 6]. Автори цього видання не вбачали свою мету в тому, щоб надати розв'язання всіх правових питань, пов'язаних із застосуванням ст. 8 Конвенції у конкретній галузі права. Забезпечення державою права на приватне та сімейне життя щодо осіб, позбавлених волі, без диференціації виду позбавлення волі, в аналізованому виданні було розглянуте лише в аспекті права на кореспонденцію, проявами якого є право на листування та право на телефонні розмови, в окремій структурній частині «Кореспонденція ув'язнених», авторами якої є Н. Ахтирська, Х. Хембах і В. Філатов [4, с. 124–132].

Фахівці у сфері кримінально-виконавчого права більш прицільно, глибоко і детально досліджували стандарти допустимих обмежень прав засуджених у практиці ЄСПЛ [5, с. 111–120] та відповідність цим стандартам українського законодавства і практики його застосування, зокрема й тих, що обумовлені ізоляцією засудженого від суспільства [2, с. 151; 5, с. 129–146]. Право на повагу до приватного і сімейного життя для осіб, позбавлених волі (засуджених до відповідних видів покарання, а також тих, до яких застосовано відповідний запобіжний захід) досліджували такі українські науковці: Т. Дуюнова [6], Є. Ю. Захаров [7], О. Лисодед [2], О. Прасов [8], А. Степанюк [2], В. Човган [1; 3; 5], Д. Ягунов [9], І. Яковець [2; 6].

Вивчення наведених праць показує, що ґрунтовне наукознавче дослідження містить лише монографія Т. Дуюнової та І. Яковець, і стосується воно багатьох аспектів виконання покарання у виді довічного позбавлення волі [6, с. 10–24]. У підрозд. 1.1 «Сучасний стан наукової розробки проблем виконання покарання у виді довічного позбавлення волі» вказаної монографії про наявність досліджень, безпосередньо присвячених праву засуджених до довічного позбавлення волі на повагу до приватного і сімейного життя, не йдеться. З питань, дотичних до вказаної проблематики, науковці зазначають про наявність у дослідженій ними науковій літературі пропозицій щодо імплементації в національне законодавство міжнародних стандартів прав і свобод засуджених до позбавлення волі як неодмінної умови їхнього забезпечення [6, с. 15], необхідність домінування у діяльності національної пенітенціарної системи мети виправлення і ресоціалізації особи [6, с. 16] та постановку питання про необхідність застосування індивідуального підходу в режимі відбування покарання засуджених до довічного позбавлення волі [6, с. 17–18], констатацію суперечності ст. 151 Кримінально-виконавчого кодексу України рекомендації Комітету Міністрів

Ради Європи про заборону поділу засуджених лише за ознакою строку покарання [6, с. 22].

Таким чином, можна констатувати, що до оприлюднення праць наведеної вище плеяди науковців-однодумців стандарти Конвенції щодо права на повагу до приватного і сімейного життя засуджених до довічного позбавлення волі не користувались дослідницьким інтересом в українській науковій літературі. Стан наукової розробленості цієї проблематики досі не був предметом комплексного дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Станом на сьогодні в українській науковій літературі висвітлено правові позиції ЄСПЛ щодо таких аспектів права на повагу до приватного і сімейного життя ув'язнених, у широкому розумінні цієї категорії осіб (взятих під варту, засуджених до позбавлення волі на певний строк та засуджених до довічного позбавлення волі).

1. Висновок про те, що обмеження права на повагу до приватного і сімейного життя для осіб, позбавлених волі, за умов його законності, не є несумісним із правом Конвенції [1, с. 206–207, 215, 231, 266; 4, с. 125; 6, с. 156]. Визнання неминучості обмежень, пов'язаних із самим фактом позбавлення волі, вважають усталеною правовою позицією ЄСПЛ [5, с. 132]. І «найчастіше це має місце, коли йдеться про обмеження, передбаченого ст. 8 Конвенції права на приватність» [1, с. 206]. Наявність відмінностей у підходах щодо умов правомірності втручання у права засуджених порівняно з вільними людьми є закономірним у практиці ЄСПЛ [1, с. 206].

2. Умови/критерії законності такого обмеження, здійсненого національними державними органами. Так, оцінку правомірності обмеження державою прав, гарантованих Конвенцією, ЄСПЛ здійснює за стандартною схемою. Ядром цієї схеми є встановлення відповідності обставин кожної конкретної справи вимогам/елементам, які забезпечують законність обмеження, оскаржуваного у заяві до ЄСПЛ. Щодо права на повагу до приватного та сімейного життя вони передбачені у ч. 2 ст. 8 Конвенції. Елементами застосовуваного ЄСПЛ трискладового тесту на законність будь-якого втручання у права і свободи особи, гарантовані Конвенцією, зокрема її ст. 8, є такі: здійснення його згідно із законом, підпорядкованість законній меті/обґрунтованість мети та необхідність відповідного втручання у демократичному суспільстві. Кожен з наведених елементів має свій складний зміст.

У такій самій послідовності дослідники структурують свої праці, присвячені аналізу правових позицій ЄСПЛ, зокрема із застосування ст. 8 Конвенції [1, с. 264–267; 4, с. 21, 90–99]. Автори посібника «Стаття 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: стандарти застосування при здійсненні правосуддя» підкреслили, що в основу їхнього аналізу стандартів застосування ст. 8 Конвенції під час здійснення правосуддя покла-

дена ця традиційна для практики ЄСПЛ структура розгляду заяв конкретних заявників [4, с. 90], а також розглянули правові позиції ЄСПЛ щодо змісту кожного з елементів трискладового тесту на законність втручання у право на повагу до приватного і сімейного життя. Зокрема, акцентовано увагу на усталеній позиції ЄСПЛ, яка полягає в тому, що словосполучення «згідно із законом» не просто відсилає до національного законодавства, а й пов'язане з вимогою якості закону, який встановлює умови застосування до особи втручання у права, гарантовані Конвенцією. Якість закону, своєю чергою, є елементом принципу верховенства права і означає його доступність, передбачуваність, чіткість визначення меж дискреційних повноважень органів держави, яка забезпечує особу від зловживань і свавілля з боку державних органів [4, с. 90–94]. На прикладі рішення ЄСПЛ у справі «Кузнецов проти України» проілюстровано доступність як одну з вимог до якості закону, на підставі якого здійснюються обмеження права на повагу до кореспонденції щодо осіб, яких тримають під вартою, чи які відбувають покарання у виді позбавлення волі [4, с. 124–126].

У результаті дослідження практики ЄСПЛ В. Човган звернув увагу на чотирискладовий тест на визначення вимоги «відповідно до закону» для цілей ст.ст. 8–11 Конвенції:

- 1) «можливість обмеження має бути передбачена внутрішнім (національним) законодавством»;
- 2) «нормативні положення, які закріплюють обмеження, мають бути доступними для громадян»;
- 3) «нормативні положення мають надавати можливість достатньо чітко передбачати законні наслідки своєї поведінки»;
- 4) «нормативні положення мають забезпечувати належний захист від свавільного втручання у право» [1, с. 217–228].

Правові позиції ЄСПЛ, у яких розкрито зміст наведених елементів, достатньо проаналізовані в науковій літературі.

Аналіз якості українського національного законодавства, яким встановлено обмеження права засуджених на повагу до їхнього приватного і сімейного життя, привів дослідників до висновку, що воно не забезпечує можливості реалізації особами, позбавленими волі, їхніх прав за ст. 8 Конвенції і потребує вдосконалення [1, с. 258–259; 2, с. 168, 180–186; 6, с. 22]. В. Човган диференційовано стосовно трьох категорій позбавлених волі осіб: взятих під варту, засуджених до позбавлення волі на певний строк та засуджених до довічного позбавлення волі – проаналізував рекомендації, надані Україні Європейським комітетом із запобігання катуванням, стан їхнього виконання Україною на законодавчому рівні (в багатьох випадках було констатовано відсутність або недостатність позитивних змін у законодавчому регулюванні відповідних прав осіб) [3, с. 16–19, 28, 55]. «Затягування з виконанням рекомендацій Комітету вже призвело до встановлення порушення Україною ст. 8 Конвенції ... у рішеннях Європейського суду з прав людини», — констатував дослідник [3, с. 18] та навів перелік з 5-ти рішень ЄСПЛ щодо України за заявами про порушення Україною права на зв'язки із зовнішнім світом щодо осіб, яких тримають під вартою: — «Сергій Волосюк проти України», «Довженко проти України», «Шалімов

проти України», «Фельдман проти України», «Краснюк проти України». Дослідник показав, що у всіх наведених ним рішеннях ЄСПЛ констатовано порушення Україною ст. 8 Конвенції через невідповідність національного законодавства, яке регулювало відповідні обмеження, вимогам до якості закону [3, с. 18–19], а відтак не узгоджувалося з принципом верховенства права. Згідно з усталеною практикою ЄСПЛ «закон визнається неякісним, якщо обмеження, яке ним закріплюється, є автоматичним та не допускає гнучкості з огляду на індивідуалізацію» [1, с. 263].

Цілі, заради яких допустимим є втручання у право на повагу до приватного і сімейного життя, зазначені у ч. 2 ст. 8 Конвенції. Застосування ЄСПЛ цього елемента трискладового тесту на законність продемонстровано в науковій літературі на прикладі рішень Суду в справах «Голдер проти Сполученого Королівства», «Сільвер проти Сполученого Королівства», у яких ЄСПЛ висловився, що «запобігання заворушенням чи злочинам» є тією законною ціллю, заради якої допустимими є такі прояви обмеження права на кореспонденцію, як: цензурування, зупинення або запізнiле отримання листів [4, с. 126].

У цьому контексті варто виокремити кілька важливих висновків В. Човгана [1, с. 230]: «Конвенція дозволяє низку широких цілей для обмежень»; «обмеження може мати за мету кілька встановлених Конвенцією цілей», але достатньо й однієї; «обмеження, які застосовуються із суто каральними цілями, мають мало шансів на визнання обґрунтованими»; широта тлумачення допустимих цілей, з якими накладаються обмеження прав осіб, позбавлених волі, відрізняється порівняно з обмеженнями прав вільних осіб [1, с. 211]; для забезпечення такої цілі, як безпека, держави-члени Ради Європи мають досить невизначену свободу розсуду.

Необхідність у демократичному суспільстві застосованого до особи втручання у її права і свободи як третій елемент трискладового тесту на законність, за яким найчастіше ЄСПЛ визнає порушенням Конвенції застосовані на підставі національного законодавства обмеження прав в'язнів, ретельно проаналізовано В. Човганом [1, с. 239–264]. Науковець зробив низку висновків, концентровано їх можна звести до такого:

- 1) ядром вимоги про необхідність обмеження прав і свобод людини у демократичному суспільстві є його пропорційність;
- 2) «головною ідеєю пропорційності є те, що обмеження не має бути більшим, ніж це необхідно для досягнення обґрунтованої мети» [1, с. 244];
- 3) «при аналізі обмеження з погляду пропорційності вирішується питання про співвідношення індивідуальних і суспільних інтересів» [1, с. 244];
- 4) «відсутність індивідуальної оцінки ризиків» [1, с. 251, 253] перед застосуванням обмеження порушує вимогу про необхідність у демократичному суспільстві.

Проте не лише співвідношення інтересів особи, яка зазнає втручання у її право на повагу до приватного і сімейного життя і суспільства в цілому, є однією з визначальних вимог пропорційності. З посиланням на рішення ЄСПЛ «Стаббінгс проти Сполученого Королівства» від 22 жовтня 1996 р. Т. Фулей, Х. Хембах резюмують: «Хоч ст. 8 передусім захищає людину від

свабільних втручань державних органів, вона може також означати необхідність вжиття державними органами заходів, спрямованих на забезпечення поваги до приватного життя у сфері взаємин між окремими особами» [4, с. 124].

Ще однією рисою вимоги про необхідність у демократичному суспільстві вважають тимчасовість обмеження, яка полягає у його застосуванні на певний проміжок часу і обов'язковому припиненні [4, с. 99].

3. Систематизовано основні види порушень права на повагу до сімейного життя щодо засуджених та осіб, взятих під варту, зафіксованих у рішеннях ЄСПЛ. В означеному контексті І. Яковець виокремила такі порушення:

- 1) «відмова у переведенні засудженого ближче до місця проживання його рідних»;
- 2) «обмеження частоти та тривалості побачень, кількість осіб, які одночасно можуть бути присутні на побаченні, та спосіб їх проведення»;
- 3) «доступність контакту з родичами в екстрених ситуаціях (тривалість, мова комунікації);
- 4) «ненадання можливості штучного запліднення» [2, с. 158–167].

Т. Дуюнова та І. Яковець звертали увагу на тривале невиконання Україною рекомендацій ЄКПТ щодо забезпечення засудженим до довічного позбавлення волі різноманітних аспектів права на збереження зв'язків із зовнішнім світом [6, с. 83–84].

4. Особливий захист листування ув'язненого з його адвокатом розглянуто у літературі на прикладі рішення ЄСПЛ «Кембелл проти Сполученого Королівства» [4, с. 128]. Узагальнивши та систематизувавши наведені дослідниками фрагменти з опрацьованих ними рішень ЄСПЛ, можна виділити такі елементи стандарту особливого захисту листування ув'язненого з його адвокатом, на яких наголошував ЄСПЛ:

- 1) поширюється як на розпочате, так і майбутнє судове провадження [4, с. 128];
- 2) привілейований статус має все листування з адвокатом, і вирізняти різні категорії листів з адвокатами ЄСПЛ вважає недоцільним;
- 3) адміністрація установи виконання покарань може відкрити листа від адвоката до ув'язненого, якщо в неї є розумні підстави вважати, що в листі міститься заборонений предмет, що не міг бути розпізнаний спеціальними приладами;
- 4) у такому випадку мають існувати достатні гарантії, які забезпечать, щоб лист не був прочитаний у разі його відкриття [4, с. 129].

5. Розмежування сфер застосування ст. 8 з іншими статтями Конвенції [1, с. 205, 248; 4, с. 21], перш за все, ст. 3, зокрема й щодо засуджених до довічного позбавлення волі [7, с. 131–151]. Сфера застосування ст. 8 Конвенції пересікається зі сферами застосування інших її статей, зокрема 3, 5, 10, 12, ст. 1 Першого протоколу до Конвенції. У науковій літе-

ратурі наведені правові позиції ЄСПЛ з цих питань [4, с. 21–23]. Що стосується царини кримінальної юстиції, то на прикладі рішення «*Бенсайд проти Сполученого Королівства*» проілюстровано, як ЄСПЛ здійснює розмежування застосування ст.ст. 3 і 8 Конвенції. Таким водорозділом показана фізична недоторканність, ступінь жорстокості поводження [4, с. 21] та ступінь приниження [1, с. 248–249].

В окремі думці судді Куріс щодо рішення ЄСПЛ у справі «*Петухов проти України № 2*» зафіксовано усталеність принципового підходу ЄСПЛ, що «скарги за ст.ст. 3 і 8 Конвенції порушують окремі юридичні питання», незважаючи на окремі прикри відхилення від нього [7, с. 141], і не розглядаються ЄСПЛ, як *lex generalis* і *lex specialis* одна щодо одної [7, с. 131–132]. У разі фактологічної взаємопов'язаності скарг одного й того самого заявника для розмежування сфер застосування ст.ст. 3 і 8 Конвенції застосовуються вироблені у практиці ЄСПЛ «шаблон Яллоха», який формулюється як «відсутність окремого питання» [7, с. 145], і «шаблон Кимпеану», формула якого зводиться до того, що «Суд розглянув основні юридичні питання, а тому немає потреби виносити рішення щодо решти скарг» [7, с. 125, 146]. На думку судді ЄСПЛ Куріс, часте і нерозбірливе використання формули Кимпеану «може підірвати захист і просування різних конвенційних прав» [7, с. 127, 163].

«Суд ніколи не встановлював порушення ст. 3 Конвенції виключно через обмеження побачень із родичами (або подружніх побачень) в установах виконання покарань і також ніколи не встановлював порушення ст. 8 Конвенції виключно у зв'язку з неналежними умовами тримання під вартою, у тому числі з неналежною медичною допомогою ...» [7, с. 143].

6. Визначено основну тенденцію практики ЄСПЛ «у пенітенціарній сфері та у системі кримінальної юстиції в цілому», яка полягає в постійному підвищенні Судом стандартів прав людини [9, с. 16].

7. Для стану дослідження розглядуваної проблематики характерною рисою є **ігнорування необхідності індивідуального підходу в застосуванні обмежень прав осіб, позбавлених волі**, на чому наголосив В. Човган: «Про теорію необхідності оцінки ризиків і потреб при встановленні обмеження у нас і не чули. Нею не користуються ні практики ні теоретики у своїх працях. Разом з тим вимога індивідуального підходу до встановлення обмежень таких як заборони, обов'язки, є ключовою» [5, с. 109].

Висновки і перспективи подальшого дослідження проблеми. Таким чином, опрацювання існуючого масиву наукової літератури показує, що наявні дослідження в основному базуються на аналізі практики ЄСПЛ щодо зарубіжних держав. Попри те, що науковцями проаналізовані визначальні рішення, так звані «джерела правових позицій ЄСПЛ», прогалиною є те, що рішення ЄСПЛ щодо України в повному обсязі аналізу не піддавалися. Водночас фахівці, які звертають увагу на існування досить значного

масиву «українських рішень», «у яких ЄСПЛ вироблено певні усталені критерії, які хоча і базуються на попередніх рішеннях ЄСПЛ, однак враховують специфічний український контекст»: українське законодавство та практику [10, с. 32], слухно дорікають, що національні суди не посилаються на ці «українські рішення». Тож аналіз рішень ЄСПЛ саме щодо України має бути в пріоритеті. Крім того, вони мають бути проаналізовані в повному обсязі. Саме такий аналіз дасть можливість в поєднанні з демонстрацією стандартів Конвенції щодо права засуджених до довічного позбавлення волі на повагу до їхнього приватного і сімейного життя показати констатовані ЄСПЛ у його практиці щодо України системні та часткові проблеми у цій сфері.

Вивчення наукової літератури з досліджуваної проблематики дає підстави засвідчити ґрунтовність та багатогранність існуючих наукових праць, в яких науковцями виділені основні тенденції практики ЄСПЛ щодо права на повагу до приватного та сімейного життя осіб, які позбавлені волі, вказано на певні неузгодженості між висновками ЄСПЛ у різних справах за подібних фактичних обставин, узагальнено вимоги, які висуваються в практиці ЄСПЛ щодо застосування обмежень права на повагу до приватного та сімейного життя осіб, позбавлених волі. Проте відповідні питання розглядалися узагальнено щодо осіб, позбавлених волі, з різним статусом. Стосовно осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, вони переважно не виокремлювались. Не всі аспекти права осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, на повагу до їхнього приватного та сімейного життя було висвітлено. Зокрема, з урахуванням правової позиції Конституційного Суду України щодо конституційності окремих положень ч. 1 ст. 111 Кримінально-виконавчого кодексу України [11], заслуговує на увагу розгляд можливості засуджених до довічного позбавлення волі виїжджати за межі установи виконання покарань. Крім того, з моменту виходу у світ цих праць минуло 8–9 років. З того часу практика застосування ст. 8 Конвенції за заявами засуджених до довічного позбавлення волі в Україні збагатилася новими рішеннями ЄСПЛ, які потребують осмислення і аналізу з огляду ще й на те, що, керуючись принципом динамічного тлумачення Конвенції, ЄСПЛ може змінювати свої підходи в інтерпретації права на повагу до приватного і сімейного життя щодо осіб, засуджених до довічного позбавлення волі.

У наступній з цієї серії статті автора на підставі узагальнення оприлюднених рішень ЄСПЛ щодо України із застосування ст. 8 Конвенції будуть класифіковані види порушень Україною права на повагу до приватного і сімейного життя осіб, які відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі, узагальнені правові позиції ЄСПЛ щодо умов правомірного обмеження цього права для вказаної категорії осіб.

Список використаних джерел

1. Човган В. О. Обмеження прав в'язнів: правова природа та обґрунтування. Харків : Права людини, 2017. 608 с. *Харківська правозахисна група*. URL: <https://t.ly/pw-CC>.

2. Права і законні інтереси засуджених до позбавлення волі в умовах реформування державної кримінально-виконавчої служби України / за заг. ред. А. Х. Степанюка. Харків : Право, 2015. 246 с. *Репозиторій Вінницького національного медичного університету імені М. І. Пирогова*. URL: <https://t.ly/ndRep>.
3. Човган В. Аналіз виконання рекомендацій щодо пенітенціарної системи, наданих Україні Європейським комітетом з запобігання катуванням з 1998 року. Рада Європи, 2020. 82 с. *The Council of Europe*. URL: <https://t.ly/SBEem>.
4. Ахтирська Н., Філатов В., Фулей Т., Хембах Х. Стаття 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: стандарти застосування при здійсненні правосуддя. Київ : Істина, 2011. 200 с.
5. Дотримання прав людини у пенітенціарній системі України / за заг. ред. М. В. Романова. Харків : Права людини, 2015. 480 с. *Репозиторій Вінницького національного медичного університету імені М. І. Пирогова*. URL: <https://t.ly/e1FLN>.
6. Дуюнова Т. В., Яковець І. С. Виконання покарання у виді довічного позбавлення волі / за заг. ред. А. Х. Степанюка. Харків : Право, 2015. 192 с. *Academia.edu*. URL: <https://t.ly/XLUgR>.
7. Довічне ув'язнення: європейські стандарти та українська практика / упоряд. Є. Ю. Захаров ; ГО «Харківська правозахисна група». Харків : Права людини, 2021. 232 с. *Харківська правозахисна група*. URL: <https://t.ly/yhVqK>.
8. Прасов О. О. Право осіб, засуджених до позбавлення волі, на листування. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: юриспруденція*. 2020. № 48. <https://doi.org/10.32841/2307-1745.2020.48.16>.
9. Ягунов Д. Українська пенітенціарна політика (1991–2020): узагальнення модуляцій та оцінка основних показників. *European political and law discourse*. 2020. Vol. 7, Iss. 5. 56 с. <https://doi.org/10.46340/eppd.2020.7.5.15>.
10. Аналітичний звіт за результатами моніторингу судових рішень щодо застосування в Україні положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини (14 жовтня 2018 р.). *OSCE*. URL: <https://t.ly/OQt1T>.
11. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Лужинецького Анатолія Олександровича щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих приписів частини першої статті 111 Кримінально-виконавчого кодексу України (щодо особистого і сімейного життя особи, засудженої до довічного позбавлення волі) від 20.12.2023 р. № 11–р(П)/2023. Справа № 3-72/2023(145/23). *Конституційний Суд України*. URL: <https://t.ly/kLSkl>.

Надійшла до редакції 02.12.2023
Рекомендовано до друку 20.12.2023

Larysa BRYCH

(Lviv State University of Internal Affairs)

The Right To Respect For Private And Family Life For Individuals Sentenced To Life Imprisonment Aligns With The European Court Of Human Rights Practice Concerning Ukraine: State Of Research Of The Problem In Ukrainian Scientific Literature

Guaranteed by the Constitution of Ukraine and Article 8 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950, the right to respect for private and family life for those sentenced to life imprisonment, in terms of its implementation and scope, differs from this right for free individuals. But it is undeniable that those sentenced to life imprisonment are not deprived of this right in full. This is consistently emphasized in its practice by the European Court of Human Rights. In addition to private and family life being a natural need of every individual, its realization, particularly in forms such as maintaining and supporting connections with the outside world, is a means of re-socialization for individuals undergoing punishment in the form of life imprisonment. The benchmark for the development of Ukrainian legislation and law enforcement practice is the practice of the European Court of Human Rights. Therefore, the legal positions of the European Court of Human Rights regarding the right to respect for private and family life for those sentenced to life imprisonment should be studied and generalized. The precondition for the further development of any scientific direction is the comprehension of what has already been done by previous researchers. The conducted research has shown that Ukrainian scientific literature has addressed the legal positions of the European Court of Human Rights regarding various aspects of the right to respect for the private and family life of prisoners, broadly understood (including those in custody, sentenced to a certain term of imprisonment, and those sentenced to life imprisonment): 1) the conclusion that the restriction of the right to respect for private and family life for persons deprived of liberty, provided it is lawful, is not incompatible with the Convention; 2) the conditions/criteria for the legality of such restriction, implemented by national authorities; 3) the systematic identification of the main types of violations of the right to respect for family life recorded in the decisions of the European Court of Human Rights regarding convicted persons and persons in custody; 4) special protection of correspondence between an inmate and their lawyer; 5) differentiation of the spheres of application of Article 8 with other articles of the Convention, primarily Article 3; 6) determination of the main trend in the practice of the European Court of Human Rights «in the penitentiary sphere and in the criminal justice system as a whole,» which consists of constantly raising the standards of human rights by the Court; 7) ignoring the need for an individual approach in applying restrictions on the rights of persons deprived of liberty. The analysis of the existing body of scientific literature shows that existing studies are mainly based on the analysis of the European Court of Human Rights practice regarding foreign states and, with one exception, do not distinguish the legal status of those sentenced to life imprisonment among other deprived individuals. Since the publication of the analyzed monographs, 9–10 years have passed. During this time, the European Court of Human Rights has developed a significant body of practice regarding Ukraine, taking into account the Ukrainian context. Therefore, the analysis of the European Court of Human Rights decisions specifically regarding Ukraine should be a priority. Additionally, they should be analyzed in full. Such an analysis will allow, in conjunction with demonstrating the Convention's standards regarding the right of those sentenced to life imprisonment to respect for their private and family life, to show the systematic and partial problems in this area identified by the European Court of Human Rights in its practice regarding Ukraine.

Keywords: *practice of the European Court of Human Rights, right to respect for private and family life, punishment, life imprisonment, regime of serving punishment.*